

Владана Путник

Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности
vladanaputnik@gmail.com

СОКОЛСКИ ДОМОВИ У КОНТЕКСТУ РАЗВОЈА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ АРХИТЕКТОНСКЕ СЦЕНЕ (1918–1941)¹

Апстракт: Соколска архитектура представља један значајан сегмент у историји југословенске архитектуре, јер пре свега одсликава друштвену и културну климу Краљевине Југославије. Међутим, и поред делимичног удела државе у формирању визуелне културе Соколства, на великом броју сачуваних пројеката соколских домова може се уочити лични архитектонски речник и сензибилитет пројектаната. У односу на градитељска остварења државе и приватних појединаца соколска архитектура је пружала далеко већу слободу архитектима приликом пројектовања, а самим тим се стилски несметано развијала. На основу тога се могу пратити и јасно издвојити главни токови у архитектури међуратног периода на територији Краљевине Југославије, као и на који начин је масовно пројектовање соколских домова допринело афирмацији и каснијој популарности одређених архитектонских покрета, попут експресионизма или модернизма.

Кључне речи: архитектура, соколски домови, Краљевина Југославија

СОКОЛСКИ ПОКРЕТ У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

Соколски покрет је настао у Прагу 1862. године, у оквиру тадашње Хабзбуршке монархије, као вид буђења чешке националне свести кроз спортске активности. Идејни творац овог концепта био је Мирослав Тирш, а заједно са њим су оснивачи били Јиндрих Фигнер и Емануел Тонер (Žutić, 1991, стр. 5–6). Соколство је пропагирало либералистичку филозофију и јачање националног идентитета путем физичких вежби, у првом реду гимнастике и атлетике. Соколи су активно радили

¹ Резултати овог истраживања настали су током рада на пројекту „Српска уметност 20. века. Национално и Европа“ Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

на промовисању чешке народне културе, како би подстакли духовно уједињење Чеха (Хелебрант (Hellebrandt) & Крал (Kral), 1939, стр. 413), и одолели комплетној асимилацији са германском културом и језиком. Поред Чеха, соколски концепт су преузели и други словенски народи који су живели у оквиру територије Аустроугарске. Своја друштва су током друге половине деветнаестог века оснивали Пољаци, Словаци, Словенци, Хрвати и Срби. Иако је највећа активност и развијеност Сокола била у Аустроугарској, њихов утицај се јавио и у Краљевини Србији, али и у другим земљама које су имале емигранте словенског порекла (Јандашек (Jandásek), 1932, стр. 67). Популарност Соколског покрета међу словенским народима свакако је допринела јачању панславизма и жеље за независношћу од германизоване културе Аустроугарске.

Соколски покрет се ипак другачије испољио код сваког од словенских народа, пре свега због различитих политичких, друштвених и културних услова у оквиру којих су деловали државни или регионални соколски савези. Соколски покрет је представљао веома важан и јединствен начин борбе за уједињење Јужних Словена, па је његова улога била од изузетног значаја у конструисању југословенског идентитета у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Историја Соколства у оквиру новонастале Краљевине почела је са 1919. годином, када је одржан Видовдански соколски сабор у Новом Саду. Том приликом су уједињене све предратне соколске организације Јужних Словена и основан је јединствени Соколски Савез Срба, Хрвата и Словенаца са седиштем у Љубљани (Ignjatović, 2007, стр. 282). Ова организација је већ следеће године променила назив у Југословенски Соколски Савез (Žutić, 1991, стр. 10). Коначним добијањем независности од Аустроугарске и уједињењем изгубио се главни мотив постојања Сокола (Žutić, 1991, стр. 9), али се у исто време јавила нова сврха очувања јединства новонастале државе, преузимањем и промовисањем њене идеологије југословенства (Ignjatović, 2007). Соколство је тако постало један од најважнијих темеља на којима је почивала идеологија југословенства и режим краља Александра I Карађорђевића. Соколски Савез је тежио промовисању државног концепта, а затим и националне и верске толеранције.

Популистички карактер Соколског покрета огледао се кроз промоцију аматерског спорта и тимског духа путем масовног учествовања Сокола на слетовима. Врхунски резултати нису били циљ, за разлику од Олимпијских игара. Културно-просветна мисија Сокола одвијала се највећим делом у соколском дому, који је представљао главну локацију одвијања културног живота места или општине. Кроз разноврстан програм, почевши од предњачких течајева, преко представа, приредби и игранки, па све до пројекција филмова у познијој фази деловања, Соколи су афирмисали националну историју и културу, чувајући моралне и етичке вредности народа.

СОКОЛСКИ ДОМОВИ ИЗМЕЂУ ПРИВАТНЕ И ДРЖАВНЕ АРХИТЕКТУРЕ

Елементи државне политике у визуелној култури одразили су се и на стилски развој соколских домова, али само делимично, пошто је изградњу соколског дома увек покретало соколско друштво, а не држава. Иако је држава често финансијски помагала изградњу соколских домова, у питању су биле приватне иницијативе и инвестиције. Оваква констелација проузроковала је да су реализовани соколски домови у великој мери били осиромашени у поређењу са пројектом услед хроничних економских проблема међу соколским друштвима. Ова чињеница указује на прагматичну страну соколске архитектуре, па је подједнако значајно истраживање оригиналних и нереализованих пројеката, јер они указују на истинске архитектонске тенденције и значај соколских домова у контексту развоја југословенске архитектуре током међуратног периода.

За разлику од званичне архитектуре Краљевине Југославије, руски емигранти готово да нису имали утицаја при пројектовању соколских домова. Једини историографији познат изузетак који би могао да се узме у обзир је пројекат соколског дома архитекте Николаја Краснова за руске Соколе. Утицаји француске и руске архитектуре су, за разлику од целокупне југословенске градитељске сцене тог периода, код соколских домова имали веома мало утицаја. Главни узори потицали су, пре свега, из Чехословачке, мада је необична чињеница да чешки архитекти који су се бавили пројектовањем на територији Краљевине Југославије нису активније учествовали у изградњи соколских домова.

Соколски домови су представљали мултифункционалне грађевине које су промовисале идеје једног панславенског културног и спортског покрета (Тимотијевић, 2006, стр. 49). Када је један соколски дом требало да се сагради, цео град је учествовао путем донација, помоћи при грађевинским радовима и организованим догађајима како би се прикупила средства. Догађај се није искључиво тicao соколског друштва, већ целе општине. Иако то није била општеприхваћена пракса, стил соколског дома је често диктирао укус вароши у којој је подизан, а не нужно и сензибилитет архитекте. Избор стила је био значајнији приликом пројектовања соколских домова у већим градовима и често је био наглашен у конкурсу за пројекат, као на пример за Соколски дом у Сарајеву, где је модернизам био преферирани стил (Милошевић, 1997, стр. 185–186). С друге стране, мањи градови су најчешће добијали бесплатан пројекат неког од архитеката који су били активни у Савезу Сокола, као што су архитекти Момир Корунковић и Мартин Пилар. У том случају питање стила није било од суштинског значаја за друштво, јер су постојали много важнији проблеми које је требало решити, као што је био финансијски.

И поред уживања подршке државе, хроничан недостатак финансија је у највећој мери осиромашило изведене пројекте. Бројни соколски домови су добили далеко скромније фасаде него што су првобитно били замишљени. Тако је Момир Ко-

сл. 1

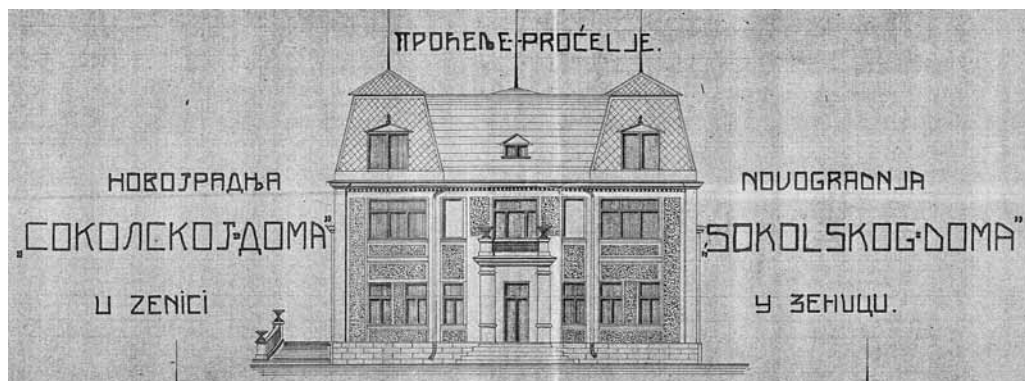

М. Коруновић, Соколски дом „Матица“ у Београду, 1936 (из приватне колекције А. Кадијевића)

руновић израдио неколико пројеката за Соколски дом „Матица“ у Београду (слика 1). Нацрт из 1928. године указивао је на велике амбиције за први Соколски дом у престоници. Прочеље и бочне фасаде одликовала је изузетно богата и маштовита фасадна декорација, уз велики број скулптура, као и присуство полихромије. Коруновић је 1933. године израдио другу верзију пројекта (Историјски архив Београда, I – 2a / 1946), на коме се може видети да је решење фасаде скромније. Висина објекта је смањена, уклоњене су све декоративне траке и фасадна пластика на бочним фасадама. Овом интервенцијом је целокупна форма објекта постала далеко прочишћенија и чак несвојствена Коруновићевом ликовном изразу (Путник, 2013, стр. 70-72). И поред тога, фасада је била раскошније решена него што је друштво финансијски могло подржати, па је накнадном интервенцијом на пројекту декорисан је само портал према нацрту Николаја Краснова (Кадијевић, 1994, стр. 190; 1997, стр. 247), док целокупна фасадна декорација уклоњена.

Слична ситуација задесила је и Соколски дом у Зеници (слика 2), који спада међу прве подигнуте соколске домове у Босни и Херцеговини. Иако је фасадна декорација била присутна на пројекту, само су детаљи у виду наглашавања прозорских отвора и балкона били изведени. Било је предвиђено да кров буде од бакра са два кубета квадратне основе на бочним странама pročеља (Архив Југославије, Фонд Министарства просвете, ф – 66 – 2289 – 2154). Целокупна форма грађевине је била далеко прочишћенија, али се пре може закључити да је разлог томе био недостатак средстава, него модернизација архитектонског речника. Уместо бакарног крова постављен је цреп, што је утицало да два кубета буду много скромније изведена. Балкон је затворен, док је бочни улаз остао у потпуности ненаглашен. Отсуство тимпанона и архитрава је учинило да ово решење буде удаљено од иницијалне академске концепције.

сл. 2

Пројекат Соколског дома у Зеници, 1925 (Архив Југославије)

У односу на градитељска остварења државе и приватних појединаца соколска архитектура је пружала далеко већу слободу архитектима приликом пројектовања, а самим тим се стилски неометано развијала. За разлику од државних институција или инвеститора попут индустријалаца, трговаца, рентијера и других припадника више и средње класе, соколска друштва најчешће нису постављала велики број предуслова пројектантима, осим да је било неопходно да добију адекватан и функционалан простор за вежбање и деловање. Због тога су архитекти махом имали „одрешене руке“, па је тако већина пројеката соколских домова пре одражавала личне тежње њихових аутора, него инвеститоров укус.

СОКОЛСКИ АРХИТЕКТА: ОД ПРИЛИКЕ ЗА АФИРМАЦИЈОМ ДО ЕНТУЗИЈАЗМА

Допринос стилском и типолошком развоју соколске архитектуре током међуратног периода дали су неки од највећих имена југословенске архитектуре, попут Момира Коруновића, Ђорђа Табаковића, Бранислава Којића, Драгише Брашована, Мартина Пилара, Александра Фројденрајха, Стјепана Планића, Драга Иблера, Матеа Бајлона и других. Архитекти који су пројектовали за соколска друштва су махом и сами били део те организације, као што су били Момир Коруновић, Сава Дабишиновић и Фрањо Лушичић или су били само симпатизери. Нацрти соколских домова израђивани су махом из ентузијазма и љубави према соколској идеји, али су такође представљали шансу да се бројни млади и неафирмисани архитекти искажу, попут Ивана Грбца или Драгутина Фатура. Неки од њих су остали недовољно познати стручној јавности, па су тако њихови пројекти соколских домова често и најзначајнији од познатих дела у опусу, као што је случај код Ивана Мукахирина и његовог пројекта за Соколски дом у Тузли из 1931. године (1933, стр. 7). Други пројектанти су ипак искористили рад за соколско друштво као прилику за афирмацију и одскочну даску у даљој каријери, попут Драгише Брашована, чији је

пројекат за Соколски дом у Зрењанину из 1925. године међу првима по повратку у домовину (Ignjatović, 2004, стр. 37). Чак је познато да су неколицину соколских домова пројектовали студенти архитектуре или грађевине, попут Марка Спахића и Стјепана Павлића, чија остварења скоро ни по којем параметру не заостају за пројектима других архитеката и инжењера.

На основу затечене грађе, такође се може закључити да су инжењери подједнако често стајали иза нацрта за соколске домове колико и архитекти. Њихова решења махом одликује веома смео, рафиниран архитектонски речник. Међу бројним инжењерима који су били у служби Соколства, нарочито су се истакли Спира Табаковић, Цветко Анђелковић, Иван Торнаго, Тома Живановић, Радивоје Радуловић, Борен Емили, Иван Сепин и Бранко Јовановић. Нажалост, велики број соколске пројектне документације је остао непотписан и анониман, па се за многе соколске домове тешко може установити ауторство.

Нарочито се може сматрати значајним рад Момира Коруновића у овој области, не само као архитекте који је пројектовао највећи број соколских домова у свом опусу, него и као теоретичара соколске архитектуре. Његове мисли и идеје по питању изградње соколских објеката су у многоме утицале на развој соколске архитектуре. Коруновић је сматрао да би сви соколски домови требало да имају стилско јединство у народном духу са регионалним варијацијама, а да модернизам не би никако могао да одговори том захтеву (Ignjatović, 2007, стр. 401). Промовисао је свој став на седницама одбора Грађевинско-уметничког отсека Савеза Сокола Краљевине Југославије, међутим, у пракси се тешко могла реализовати његова замисао, пре свега због хетерогености стваралаца, али и због сасвим различитих тежњи соколских друштава. Коруновићеве соколане махом красе веома карактеристични мотиви препознатљиви за његово стваралаштво, попут кула са тупим забатима, окулуса, низа лучно завршених прозора, стилизованих декорација и присуства полихромије, који заједно доприносе утиску историчности (Ignjatović, 2007, стр. 402). Иако су остварења чешких архитеката несумњиво утицала на Коруновићеву рану фазу стваралаштва, он је ипак пронашао свој ликовни израз синтезом кубистичких форми, експресионизма и националног стила (Кадиевић, 1996, стр. 32). Током свог стваралаштва Коруновић је израдио нацрте за двадесет и пет соколских домова (Извештај за V редовну главну скупштину Савеза Сокола Краљевине Југославије), од којих је свега шеснаест реализовано (Кадиевић, 1996, стр. 32). Соколски домови Момира Коруновића заузимају највише место међу остварењима соколске архитектуре, пре свега због утиска историјског континуитета, али и одређене врсте модерности, оригиналности и снажне комуникације са посматрачем, што је свакако било од примарне важности због промовисања идеје пансловенства (Ignjatović, 2007, стр. 401-405).

Осим Момира Коруновића, који је свакако био доминантан међу соколским архитектама, пројектант који је остварио више значајних соколских домова у свом

сл. 3

Ђ. Табаковић, Соколски дом у Новом Саду, 1936 (фотографија В. Путник)

опусу је Ђорђе Табаковић (Митровић, 2005). Осим соколских домова у Кикинди (1932), Сремским Карловцима (1938) и Инђији (1939), посебно се истиче Табаковићев Соколски дом у Новом Саду из 1936. године (слика 3). Подигнут у модерничком духу и озидан црвеном опеком, новосадски Соколски дом представља масивну грађевину, изразито хоризонтално наглашену, са тракасто застакљеним вертикалним прозорима који разбијају њену кубичност и тежину. Дизајнирани детаљи, попут портала и улазних врата, упућивали су на чињеницу да је Табаковић, као и многи модернисти, тежио тотал дизајну. Соколски домови које је Ђорђе Табаковић пројектовао рефлектовали су чист минималистички архитектонски израз.

Архитекта који се као члан такође истакао у пројектовању за Соколе био је Александар Фројденрајх. Његово прво остварење на овом пољу био је пројекат за Соколски дом у Ђакову из 1928. године, који услед недостатка средстава није реализован према оригиналном нацрту (Bijelić, 2005, стр. 10–19). Међутим, за разлику од Момира Коруновића, Фројденрајх је своје пројекте за соколске домове повремено наплаћивао. Фројденрајх је такође израдио нацрт за Соколски дом у Крапини, али друштво није имало средства да отплати његов пројекат, прихваћен је бесплатан нацрт архитектке Емилијана Милана Топфера, архитектке родом из Крапине (Еилер, 1934, стр. 7). Посебно интересантно решење представља и пројекат за Соколски дом у Огулину из 1938. године. Како се парцела налазила на углу, Фројденрајх је искористио ту погодност, па је основа објекта у облику ћириличног слова Г, са полукружно решеним углом, наглашеним улазом, баклоном истуреним кровним венцем и јарболом (1938, стр. 4). Фројденрајх се овде природно определио за модернизам, у том периоду већ преовлађујућем стилу соколских домова.

Током Другог светског рата Александар Фројденрајх је у оквиру Независне државе Хрватске пројектовао низ просветних огњишта, која се стилски и концепцијски ослањају на соколске домове. Фројденрајх је 1943. издао књигу *Просвјетна огњишта*, у којој је давао упутства за изградњу друштвених домова (Premerl, 2009, стр. 182–183), који су били еквивалент соколским.

СОКОЛСКИ ДОМОВИ КАО ВЕСНИЦИ НОВИХ ТОКОВА У
АРХИТЕКТУРИ

На основу прегледа развоја соколске архитектуре у свим словенским државама, може се закључити да су се у соколским домовима одлично огледале архитектонске тенденције од половине деветнаестог па до средине двадесетог века. Ни соколски домови у Краљевини Југославији нису имали јединствен стил, већ су махом одражавали стилску разноликост која је владала југословенском међуратном архитектонском сценом. Када се ситуација упореди са чехословачким и пољским стилским токовима, може се извући закључак да је временом створен различит вид архитектонске иконографије и репрезентације сходно потребама соколских друштава унутар различитих политичких система. Ипак, у свим државама постојала је потреба да се прате архитектонски токови претежно Западне Европе, па су често соколски домови били међу првим објектима подигнутим у неком новом стилу.

Избор стила је индиректно наметао вредности које су биле пожељне за Соколе у одређеној средини, па чак и у одређеном периоду. На основу тога се разликују домови који су подигнути током треће деценије, односно до промене назива Краљевине у Југославију, и они који су саграђени у четвртој деценији.

Док је међуратни период на територији Краљевине Југославије обележила доминација академизма (Несторовић, 1973, стр. 339-372), његов интернационални карактер готово неочекивано није дао велики број остварења на пољу соколске архитектуре. Академизам се у извесној мери везивао за државну архитектуру, а нарочито се сматрао званичним стилем Аустроугарске (Кадијевић, 2005, стр. 294), државе која је до 1918. године држала већину територије новонасталих словенских земаља. У тој чињеници се може потражити разлог избегавања строгих естетских начела академизма. Визуелна култура Соколства је почивала на темељима националног стила и словенске народне уметничке традиције, па је тако далеко већи број соколских домова пројектован управо у националном духу, подједнако широко заступљеном на југословенској архитектонској сцени.

Приликом пројектовања соколских домова у националном стилу присутни средњовековни, као и вернакуларни елементи, били су у служби креирања карактеристичног југословенског националног стила. У контексту југословенске архитектуре соколски домови су пројектовани тако да буду у сагласју са државном пропагандом, што се манифестовало на различите начине током међуратног периода. Трећу деценију у Краљевини Југославији је паралелно са академизмом обележило присуство српско-византијског стила са јасним упориштем у српској средњовековној архитектури и нарочитим нагласком на неоморавском стилу. Иако се програмски уклапао у соколску визуелну културу, овај стил није оставио већег трага у соколској архитектури. Разлог се може потражити у чињеници да је српско-византијски стил био превише оријентисан према српској уметности и традицији,

што је на неки начин искључивало колективно наслеђе новонастале Краљевине, ма колико оно имагинарно и апстрактно било. Најчистији пример српско-византијског стила представља Соколски дом у Сомбору из 1927. године ауторског тима Јохана Базлера и Светозара Кротина (Јеремић, 1927, стр. 198-199). Па ипак, већина соколских домова треће деценије одражавала је тежњу за интерпретирањем градителског наслеђа региона у којем су подизани.

Период Шестојануарске диктатуре донео је и нове тенденције у националном стилу. Употреба примордијалних елемената који би указали на период пре поделе Јужних Словена, као и оживљавање архитектуре османско-балканског стила, довели су до формирања југословенског визуелног предлошка, како у архитектури, тако и у осталим гранама уметности. Под широким окриљем националног стила пројектовани су и соколски домови са елементима романтизма и експресионизма широм државе.

Четврта деценија донела је и победу модернизма, како на целокупној југословенској архитектонској сцени, тако и у архитектури соколских домова. Неколицина соколских домова широм земље се може сврстати у пионирска остварења југословенског модернизма. Модерна архитектура је одражавала савремено либерално друштво и у том погледу је била адекватнија за промовисање интегралног југословенства (Ignjatović, 2007, стр. 399-426). Лишен националних, регионалних и етничких симбола, модернизам је у соколској архитектури био добро прихваћен, нарочито у мултиетничким крајевима. Дobar пример за овакав концепт представља Соколски дом у Макарској архитектке Мате Бајлона из 1928. године (Архив Југославије, Фонд Министарства просвете, ф-1267-1514). У првим деценијама четврте деценије већина соколских домова пројектованих у духу модернизма је такође поседовала одређене одлике које би симболички указивале на функцију објекта. Тако је Иван Грбац пројектовао соколске пароле на фасади дома соколског друштва Београд IV на Чукарици, као и рељеф сокола (Историјски архив Београда, ф-20-13-932). Бранислав Којић је на сличан начин решио нацрт за дом соколског друштва Београд III, предвидевши чак и фасадну скулптуру, која није изведена (Тошева, 1998, стр. 51). Рани примери утицали су на каснију експанзију моденистичких соколана у периоду друге половине четврте деценије, почевши од домова у Славонском Броду, Кочевју и Трсату (1936), па до Соколског дома у Замету (1939).

Међутим, како је време пролазило, архитекти су користили све мање соколске иконографије на фасадама домова. Хинко Бауер и Марјан Хаберле на свом пројекту за Соколски дом у Сарајеву из 1938. године (Милошевић, 1997, стр. 185-186) ниједним сегментом или мотивом не скрећу пажњу на соколство. Објекат је чисто модернистичког речника, лишен било какве назнаке да је реч о соколском дому (слика 4). На исти начин третирали су и Соколски домови у Госпићу, Карловцу, Новом Саду, Инђији и Загребу. Док су хрватски модернисти, попут Стјепана Планића и Мате Бајлона, тежили рационализму, функционализму и радикално сведеним

сл. 4

Х. Бауер и М. Хаберле са Л. Павликом и М. Радовановићем, Соколски дом у Сарајеву, 1937
(фотографија Ј. Вулевић)

фомама у архитектури, српски архитекти који су пројектовали у духу модернизма више су се ослањали на експресивност фомре, остајући на неки начин и даље у оквирима академизма, ар декоа или националног стила. Тако је Ђорђе Табаковић пројектовао соколске домове који су поседовали фасадну опеку као снажно ликовно средство.

Показало се да је модернизам одговарао тенденцијама Соколства одражавајући једно прогресивно савремено друштво. Временом је изградњу модернистичких соколских домова пратило све мање обележја соколске иконографије, што је указивало и на удаљавање државне политике од Соколства, па су самим тим и различита удружења тежила да заједно са Соколима подигну објекте који би вршили функцију народног дома. С друге стране, соколски домови подигнути после 1935. године указивали су на истрајност Соколске филозофије, пошто својом архитектуром нису одражавали племенско раслојавање које је постепено узимало маха у другој половини четврте деценије.

И поред доминације модернизма, током међуратног периода пројектован је и подигнут завидан број соколских домова широм земље који се ослања на традицију народног градитељства. Бројни соколски домови скромне израде и архитектуре су истински поставили паралелу са локалним наслеђем места у којем су подигнути, попут Соколског дома у Олову (1936), Бољанићу (1936), Вини (1937) и Вучковици (1938) (Архив Југославије, Фонд Министарства физичког васпитања народа, ф-71-17-47; ф-71-18а-49; ф-71-18-48; ф-71-19-50). Територија данашње Словеније је предњачила по броју подигнутих соколских домова у традиционалној алпској архитектури. Регионални народни градитељски речник је био најчешће заступљен, иако постоје еkleктична и модернистичка решења. Међутим, словеначка архитектонска сцена није испољила значајнији пробој модернизма и функционализма на соколским објектима као што се то десило на територији данашње Хрватске, а

делом и Србије. Словеначки соколски домови одсликавају сензибилитет региона који је у највећој мери тежио ка неговању националног идентитета путем имплементирања традиционалних архитектонских елемената. Словеначки градитељски фонд показао је да је мањи број архитеката бирао пут савремене архитектуре или су овакав избор диктирала соколска друштва. Формирање планинских соколских домова, одмаралишта и санаторијума такође представља изузетан допринос југословенској међуратној архитектури, пошто се могу сврстати у пионирске објекте ове врсте.

Соколски домови су сматрани знаком напретка у месту, јер су они најчешће чинили темељ културног деловања. Поред садржаја који су нудили, соколски домови су такође често били носиоци урбане модернизације. Многи примери показују да су ови објекти били најбоље опремљени, са новом технологијом и материјалима. Најдрастичнији је пример Соколског дома у Санском Мосту као првог објекта у месту са водоводом, канализацијом и паркетом (1939, стр. 11).

ЗАКЉУЧАК

На основу претходног истраживања и анализе, може се закључити да је архитектура соколских домова настала у периоду између два светска рата на територији Краљевине Југославије чинила значајан сегмент у оквиру градитељског наслеђа епохе. Већина објеката спада у архитектонско наслеђе од великог значаја, а нарочито се могу истаћи соколски домови подигнути у националном стилу и модернизму. Паралелно са радикалним решењима подизани су и објекти који су неговали традиционалну архитектуру поднебља, показујући изузетну стилску шароликост и градитељски диверзитет. Утицај соколских домова на развој југословенске архитектуре свакако није био незанемарљив, ако се узме у обзир колико је државних, а и реномираних пројектаната израђивало нацрте за соколска друштва. У зависности од образовања и тенденција пројектаната, па до укуса средине, соколски домови су попримали посве различита решења у зависности од поднебља у коме су подизани. Соколски домови на веома сликовит начин одражавају укус и тежње међуратног југословенског друштва и његово често променљив начин размишљања.

ЛИТЕРАТУРА

- Аноним (1933). Отворење Соколског дома Краља Александра I у Тузли. *Соколски гласник*, 4, 7.
- Аноним, (1938). Novi sokolski dom u Ogulinu. *Sokolski glasnik*, 47, 4.
- Аноним (1939). У Санском Мосту у недељу ће бити освећен нови Соколски дом. *Политика*. Архив Југославије, *Фонд Министарства физичког васпитања народа*, *Фонд Министарства просвете*.
- Бјелић, В. (2005). *Hrvatski Sokol Đakovo*. Đakovo: Muzej Đakovštine.

- Еилер, И. (1934) Соколски дом Људевита Гаја у Крапини, *Соколски гласник*, 27, 7.
- Жутић, Н. (1991). *Соколи: идеологија у физичкој култури Краљевине Југославије 1929–1941*. Београд: Ангротраде.
- Ignjatović, A. (2004). Crkva Vavedenja Bogorodice u Orlovatu i Sokolski dom u Zrenjaninu: Novo čitanje Brašovana II, *DaNS*, 45, 36–37.
- Извештај за V редовну главну скупштину Савеза Сокола Краљевине Југославије, извештај председника грађевинско-уметничког отсека ССКЈ, Момира Корунковића* (12. 5. 1935.)
- Ignjatović, A. (2007). *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941*. Београд: Грађевинска књига.
- Hellebrandt, F. A. & Kral, J. (1939). Scientific Work of the Tenth Sokol Festival. *Science*, 2314, 413–415.
- Jandásek, L. (1932). The Sokol Movement in Czechoslovakia. *The Slavonic and East European Review*, 31, 65–80.
- Јеремич, С. (1927). Соколски дом у Сомбору, *Соколски гласник*, 9, 198–200.
- Кадијевић, А. (1994). Прилог проучавању дела архитекте Николе Краснова у Југославији (1922–1939). *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе*, 26, 181–192.
- Кадијевић, А. (1997) Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/Југославије у Београду од 1922. до 1939. године. *Годишњак града Београда*, 44, 221–255.
- Кадијевић, А. (2005). *Естетика архитектуре академизма (XIX–XX век)*. Београд: Грађевинска књига.
- Кадијевић, А. (2007). *Један век тражења националног стила у српској архитектури: средина XIX – средина XX века*. Београд: Грађевинска књига.
- Милошевић, П. В. (1997). *Архитектура у Краљевини Југославији (Сарајево 1918–1941)*. Србије: Просвјета.
- Mitrović, V. (2005), *Arhitekta Đorđe Tabaković: (1897–1971)*. Petrovaradin: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Несторовић, Б. (1973). Постакадемизам у архитектури Београда (1919–1941). *Годишњак града Београда*, 20, 339–382.
- Premerl, T. (Ed.). (2009). *Hrvatska arhitektura u XX. stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Тимотијевић, М. (2006). *Соколи Чачка: 1910–1941*. Чачак: Народни музеј.
- Тошева, С. (1998). *Бранислав Којић*. Београд: Грађевинска књига.
- Цветковић, Д. (2007). *Соколи и соколски слетови 1862–1941 – Соколане – Соколски домови – Соколске разгледнице*. Београд: Мирослав.

Vladana Putnik

FALCON HALLS IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT
OF THE YUGOSLAV ARCHITECTURAL SCENE (1918–1941)

An inseparable part of studying the phenomenon of the Falcon movement is the architecture that was created for the purposes of this movement, primarily Falcon Halls. The first buildings of this type were created during the second half of the nineteenth and early twentieth century, but certainly most of them were built during the interwar period. Around 270 Falcon Halls were built in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, later Yugoslavia, a number of which represent ex-

traordinary achievements of the Yugoslav architecture. The first objects of the Falcon movement were erected in the spirit of academicism and eclecticism, but the architects slowly turned towards the variants of the national style during the third decade, which remained present until the beginning of the WWII, despite the domination of modernism during the fourth decade. Although there were significant architectural differences in different regions of the Kingdom of Yugoslavia, it can be concluded that Falcon Halls well reflected the development of the entire architectural scene.

That the design of Falcon Halls represented a significant task is testified by the fact that many renowned architects had in their careers at least one project for the Falcon society. In addition to Momir Korunović, who was certainly dominant when it comes to designing for the Falcons, architects who designed a number of significant Falcon Halls are Đorđe Tabaković, Alexandar Frojdenrajh, Stjepan Planić and others.

Modernism was quickly accepted in the Falcon visual culture after academicism thanks to an affirmative attitude of Croatian and Serbian architects. They did not hesitate to promote the architecture which is to date with modern trends and thanks to that a significant number of modernist Falcon Halls were built, which in their aesthetics stand out against numerous other Falcon objects. On the other hand, the Slovenian Falcon architecture was predominantly oriented towards Alpine vernacular architecture, without any significant breakthrough of modernism and functionalism.

The Falcon architecture represents an important and so far insufficiently explored chapter in the history of Yugoslav architecture. Through a large number of individual projects of Falcon Halls, the tendencies of architects can be very precisely observed as deprived of the powerful influence of investors or state, which only partly played a part in the formation of the visual culture of Falconry.

